Makale / Article

Dinsel Terminolojiyle Yaratılan Kimlik Algısı ve Söylem

Haluk Yaman*

Öz

Kimliğin özgünlüğünden ve farklı değerlerinden bahsederken referans verilen noktalardan birisi kimliğin sahip olduğu dini hassasiyetlerdir. Kimileri bu hassasiyetleri konuşma dilinde kullanarak dini hassasiyetlerle örülü bir kimlik algısı oluşturmak isterken, kimisi de aynı algıyı örtülü şekilde söylem içerisinde sunar. Bu nihayetinde özgürlüğün bir ifadesi olarak insanın kendinde hissettiği sorumluluk halinin farklı şekillerde yansıtılmasıdır. Açık veya örtülü olarak yaratılmak istenen algının siyasi argümanlar ile kurulan bağlantısı, siyasi özgürlük ile söylem özgürlüğünü buluşturmaktadır. Siyasi argümanlar içerisinde öne çıkan değişken ise iktidarların dine bakış açısı paralelinde gelişen söylem dilidir. Kurumsallaşmış bir dinin doktrinleri ile geleneksel doktrinleri içerisine alan söylem dili, kimlik algısında benzer amaçlara hizmet etmektedir. Geleneksel dindarlıktan modern dindarlık üzerine gidilen yolda söylem dili, kimlik üzerinden yaratılmak istenen algıda niyet ve ameller arasındaki ayrımı ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, yorumsayıcı (hermeneutik) metodoloji kullanılarak, söylem dilinde yer verilen dini terminolojinin kimlik algısı üzerinde bir etki yarattığına dair bir yorum geliştirilmek istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Terminoloji, Kimlik, Algı, Söylem, Özgürlük.

Perception of Identity and Discourse Created With Religious Terminology

Abstract

One of the reference points for the originality and different values of identity is the religious sensitivities of identity. While some want to create a perception of identity enclosed with religious sensitivities by using these sensitivities in the spoken language, others present the same perception implicitly in the discourse. Ultimately, this is the different reflections of the responsibility that a person feels as an expression of freedom. The connection between the perception that is intended to be created explicitly or implicitly and political arguments brings together political freedom and freedom of speech. The variable that stands out among the political arguments is the language of discourse that develops in parallel with the viewpoint of the governments on religion. The discourse language, which includes the doctrines of the institutionalized religion and the traditional doctrines, serves similar purposes in the perception of identity. On the way from traditional religiosity to modern religiosity, the language of discourse makes it difficult to reveal the distinction between intentions and deeds in the perception that is desired to be created through identity. Using the hermeneutic methodology, this study attempts to develop an interpretation of the assumption that the reference symbols of religion in the language of discourse affect the perception of identity.

Keywords: Religious Terminology, Identity, Perception, Discourse, Freedom.

*Arş. Gör. | Fırat Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü | hyaman@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6536-9042 | DOI: 10.36484/liberal.983097
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:106, Bahar 2022, ss. 77-96.
Gönderim Tarihi: 15 Ağustos 2021 | Kabul Tarihi: 18 Nisan 2022

Giriş

Uygulamalı ve felsefi niteliklerinin yanında ideolojik-siyasi alanlara da göndermede bulunan ve bu göndermelerden dönütler alan ilahi dinler, kendi terminolojisi ile kimliğin betimlenmesinde ve algılanmasında bir role sahiptir. Castells'e (2006: 12) göre kimlik, insanların anlam ve tecrübe kaynağıdır. Dinler de insanların anlam kaynağı olan kimlikler üzerinde güçlü argümanlara sahiptir. Bu argümanlarla birlikte kimlikler yeniden betimlenebilmektedir. Kimliğin betimlenmesi ve algısı toplumsal hayatın içerisinde sosyal ilişkiler neticesinde, öznenin kendisi ve kendisi dışında bir bağlamda şekillenmektedir. Bu bağlam içerisinde değerlendirilen özne, gerek postyapısalcılar ve gerekse postmodernler için söylemsel pratikler ve iktidar ilişkileri neticesinde üretildikleri olgusunu örtmeyi amaçlayan hümanist bir gizden daha fazlası değildir (Turan, 2007: 285). Hümanist giz, öznenin kendini nasıl tanımladığının dışında öznenin nasıl tanındığı ve kendi tabiatı dışındaki özelliklerinin aktarıldığı bilişsel şemaların nasıl çizildiği ile ilgilidir. İnsan davranışlarının bağlama göre mi değerlendirilmesi gerektiği yoksa kişiliğin mi ön planda tutulması tartışmalı bir konudur. Bu tartışmanın içinden çıkılmaz bir hale gelmesinde önemli bir etken de ideolojidir. İdeolojiler, kendi gerçeklerini öznenin sahip olduğu gerçekler olarak sunmayı sağlar. Althusser (2002: 51) göre "İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerin bir tasarımıdır." Kimlikler, ideolojilere sahip çıkarken gerçek koşullar ile hayali arzular arasında çelişkiler yaşanabilmektedir. İdeolojilerin gerçeklerinin öznenin kendi gerçekleri gibi görünmesinde söylem dilinin de önemli derecede etkisi söz konusudur.

Söylem, arzu edileni yalnızca ortaya koyan veya gizleyen bir şey değildir; aynı zamanda arzunun nesnesi de olan şeydir. Söylem yalnızca kavgaları ifade etmeye çalışan şey de değildir, onun için onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir (Foucault, 1987: 24). Söylem, ideolojik gerçeklerin kullanılmasında ve erklerin ele geçirilmesinde terminolojilerle önemli derecede işbirliği yapmaktadır. Kullanılan terminolojiler kimlik algısına hizmet eden bir amaca yönelik seçilmektedir. Kimliğin tanımlanması ve algılanması, özne ve bağlam arasındaki ilişkiye bağlı olarak değişebilmektedir. Bu aynı zamanda kimliğin analiz edilmesindeki güçlüklerin temel gerekçeleri arasında da yer almaktadır. Bir kimliğin analiz edilmesindeki güçlüklerin içerisinde niyet ve davranışlar arasındaki tutarsızlıklar söz konusudur. İnsanlar maddi ve manevi metalarını kimlikleriyle ifşa etmekten çekinirler. Fetiş haline getirilen metaların gizlenmesinde söylem önemli bir yerde dururken dini terminolojinin kullanımı hem fetişleştirilmiş metaların

gizlenmesine hem de kimliğin algısına hizmet eden önemli bir araç haline getirilmektedir. Meta fetişizminden uzak durma hali aynı zamanda ahlaklı bir davranış olarak da takdir toplamaktadır. Habermas (2020: 21) ahlakı, "kişiliğin aşırı kırılganlığını önlemeye çalışmak için, başkalarını gözetmek ve dikkate almak suretiyle en iyi şekilde nasıl davranmamız gerektiği konusunda bizi bilgilendiren bütün sezgiler" olarak tanımlamaktadır. Başkalarını dikkate almak toplumsal yaşama aykırı davranmamakla mümkündür.

Dini terminoloji, topluma bağlantı noktaları sağlayabilecek şekilde, çoğu zaman toplumda gelişmiş söylemlerin içerisinde dizayn edilmiş kalıplardan seçilerek kullanılır. Bu kalıplar dini alanı da şekillendirmeyi amaç edinmiş sosyal güç ve faktörlere hizmet etmektedir. Dini alanı şekillendiren sosyal güç ve faktörler din sosyolojisinin çalışma alanlarından birisidir (Davie, 2005: 217). Kendi söylemlerini ve düşünceleri geliştirmekten uzak kimlikler geliştirilmiş söylemleri kendi kimliklerinin birer mahsulü gibi sunmaktan çekinmezler. Geliştirilmiş söylemlerin kimlikle uyumsuzluk gösterdiği zamanlarda, bireylerin farklı düşüncelere, beklentilere ve söylemlere sahip çıkabileceği öngörüsü ise değişen siyasi zeminlerde aynı kimliklerin öne sürdüğü farklı düşüncelerde somut olarak izlenebilmektedir. Siyasetin din ile birlikte aynı söylemler içerisinde kullanılması sosyolojik zeminde sahip oldukları etkinlik düzeyi ile ilişkilendirilebilir. Durkheim (Gözaydın ve Gülsoy, 2010: 7) dini tanımlarken dinin kolektif hayatın tüm tezahürlerine, hukuk, ahlak, sanat, siyasal biçimler gibi tüm biçimlerine kaynaklık ettiğini belirtir. Siyasetin de ilahi dinlerin de konu edilmediği çok az sohbet ortamları vardır. İkisinin ise aynı kimlikte harmanlanması ve söylem dilinde kullanılması kimliğin algısında fark yaratacaktır. Bu farkı yaratan dilin gücü ve dini terminolojinin etkinliğidir.

Dilin gücü ve dini terminolojinin etkinliğini söylem dilinde sergileyen kimliklerin algısı, karşıdakinin bilinç düzeyinde gerçekleştirdiği bir anlam arayışıdır. Weber (Mardin, 2014: 114) dinin "insani anlamlandırmayla ilgili bir eylem" olduğunu söyler. Bu insani anlamlandırma eylemi her insanın toplumsal yaşam içerisinde gerçekleştirdiği bir eylemdir. Anlam arayışında bir şemaya yerleştirilen kimlikler, temsil ettiği kişi tarafından doğruluk dairesine yerleştirilmek üzere kurgulanmıştır. Karşısındaki için ise, kimliğin savunduğu değerler üzerinde hissedilen kuşkular, kimlikteki tutarsızlıkların sebebi olacaktır. Siyasi, sosyal ve ekonomik değişikliklerin yaşandığı dönemler ve kimliğin savunularının değiştiği dönemler, kimliğin gerçekleri ile algının gerçekleri arasındaki tutarsızlıkların önemli oranda ortaya çıktığı zamanlardır. Muhafazakâr ideoloji çerçevesinde hissedilen bu uyumsuzluklar ise kimlik eleştirilerinin güçlü olduğu tartışmaları ortaya çıkarmaktadır.

Hermenötik bir yaklaşımla ele alınan bu çalışmada, insanların birbirlerine karşı mücadelelerinde ve vaziyet alışlarında kullandıkları söylem dilinin ve söylem dili içerisinde tercih ettikleri dini terminolojinin kimlik algısında önemli bir yer teşkil ettiği öngörüsüyle, dinin ve söylem dilinin kimliğin algısı üzerindeki etkinliğinin ortaya konması hedeflenmektedir. İnsanın sahip olduğu kimliğin, öznel değerler dışında pek çok nesnel gerçek tarafından da etkilendiği ve kendi gerçekleri ile kimlik algısına dair gerçeklerin tutarsızlıklarının sergilenmesi amaçlanmaktadır.

Kimlik Algısına Hizmet Eden Söylem

Paul Ricoeur bir söyleşisinde "siz kimsiniz"? sorusu karşısında şu cevabı verir: "Bu soru belki de bana sorulabilecek en zor soru. 'Ne' sorusuna yanıt vermek zaten zordur ama 'kim' sorusuna yanıt vermek çok daha zordur" (https://zeynepdirek.wordpress.com/2012). Ricoeur'un yoğun felsefi çalışmaları neticesinde edindiği birikim ile böyle bir cevabı vermiş olması bir yana çocukluk anılarında "kendini tanıtır mısın?" sorusu karşısında yaşanan sıkıntılı haller çoğu insan için anlam veremediği bir gerginlik anı olarak hatırlanır. Kendini tanıtmak sadece ad ve soyad mıdır? Yoksa bir illiyet bağı kurmak mıdır? Ya da kendini tanıtmak bir etnik veya dini kimliğe referans vermek midir? Söylemin içerisine gizlenmek midir? Bunların hepsi için uygun bir mekân veya zaman aramak gerekli midir? Şayet gerekliyse farklı zaman ve mekânlarda insan kendini ifade etmenin ıstırabını yeniden yaşar mı? Maddi ve manevi gerekçeler bu ıstırabın neresindedir? Bu sorulardan hareketle "kim" sorusunu yanıtlamak, Hannah Arendt'in de üzerine vurgu yaptığı şekliyle bir yaşam öyküsü anlatmaktır (Ricoeur, 2013: 406). Arendt'e (1994: 245) göre "İnsanlar eylemde bulunarak ve konuşarak kim olduklarını gösterir, benzersiz kişisel kimliklerini etkin bir biçimde ortaya koyarlar ve bu sayede boy gösterirler."

"Kimlik" söz konusu olduğunda, kimliğin analizine dair zorluklar ilk etapta akla gelen şeyler değildir. Ancak bilinç, pek çok farklı olguyu kimliğin ifşasında yüzeye çıkarmak üzere zamanında kendini kurgulamıştır. Kişisel deneyimler, farkındalık ve dikkat bu kurguda yardımcı unsurlardır. Kimlik, başkaları tarafından algılanırken yardımcı unsuların sergilenmesi kimliğin sahibi için bir çekince yaratmaz. Çekince yaratacağı düşünülen şeyler daha çok arzu ve beklentilerdir. İstekler ve arayışlardır. Bunların sadece arzulayan kişide kalması ve farkındalık yaratmadan elde edilmesi "id" için gerekli görülürken sonucun istenildiği şekilde gerçekleşmesi ise haz duygusuna hizmet etmektedir. Bilincin kimliğe dair kurguladığı olgular arasında metalaştırılmış beklentilerden bahsetmek mümkündür. Meta haline getirdikleri para, şan, şöhret,

toplumsal kabul ve statü gibi arayışları yaşamın merkezine koyanlar için bu değerler kimliğin şekillenmesinde de önemli bir yeri işgal etmektedir. Ve bu arayışlar gerçekleştirilirken kimliğin yansıtılmasının zaman ve mekâna göre farklılaşabildiği söylenebilir. Kimliğin bağlama göre değişmesinde metalaştırılmış beklentiler, farklı terminolojiler içerisinde saklanmak gibi bir yetiyle donatılmıştır. Farklı terminolojilerin kullanımı zamanın muktedir güçlerinin ideolojisinden bağımsız olamaz. Egemen ideolojiden farklı bir terminolojiyle yola çıkmak gücün karşısında yer almayı ve bir adım daha ötede muhalif olmayı gerektirecektir. Bu tercih edilen bir durum değildir. Aksi takdirde kaynakların dağıtımı olarak da zikredilen siyasetin desteğinden mahrum kalınması söz konusu olacaktır. Siyasetin bir tanımında Duverger (2011: 18) şöyle söyler: "Her şey- ya da hemen hemen her şey- kısmen siyasaldır ve hiçbir şey – ya da hemen hemen hiçbir şey- tümüyle siyasal değildir." Bu ifade siyasetin sadece bir devlet veya iktidar bilimi olmadığının ortaya konulmasıdır. Kimliklerin de içerisinde siyasi bir yanı barındırdığını söylemek mümkündür.

Kimliğin metalaştırılmış beklentilere sahip çıkması ile kullanılan dil arasında (dil açık eder) çelişki ortaya çıktığında, fetiş haline getirilmiş meta ile terminoloji arasında çatışma söz konusu olacaktır. Sahip olunan konuşma dilinin/terminolojinin dini söylemler üzerinden oluşturulmuş olması, günlük konuşma dilinde çokça dine atıf yapılıyor olması, fetiş haline getirilmiş metanın açıkça ifade edilmesini zorlaştırmaktadır. Din ile maddi arzuların ifşası aynı çuvala sığmayacaktır. Dinler için maddi arzulardan kaçınmak pek çok durumda bir gerekliliktir. Meta fetişizminin kapsayıcılığının dinin önüne geçtiği yerlerde ve kimliklerde, dini kavramlar birer söylem aracı olarak kullanılmaya başlar. Ancak hiç kimse meta bağımlısı bir kimlikle tanınmak ve değerlendirilmek istemez. Bu istek, dini ile metalaştırdığı arzuları arasında kalan insanların söylem aşırılığı içerisinde sürüklenip gitmesine yol açmaktadır. Çünkü bir şey söylemek için, söylüyor olmak için; söylemek istemiş ve istiyor olunması için ve bu durumun bir başkası ya da başkaları tarafından duyulmasının istenmiş olması için yapıldığı (Akşin, 1999: 9) gerçeği ancak vicdani sorgulama neticesinde ortaya çıkmaktadır. Meta aşkının söylem aşırılığıyla gizlendiği ve insanın haleti ruhiyesinin bu şekle büründüğü noktada artık söylem, birer kaçış, birer gizleniş aracı haline gelmiştir. Bu halden kurtulmak ise çoğu zaman mümkün olmayacaktır. Bu noktadan sonra dil ve dinin baskın özellikleri bireyin kimliğini şekillendiren ve dizayn eden bir şekilde kurgulanacaktır.

Öznenin metalaştırdıkları sadece ekonomiyle ve maddeyle ilgili değildir. Kimliğin yapısalı içerisine yerleşmiş manevi metalar da söz konusudur. Kimliğin yapısal durumu, öznellikten ziyade nesnele yapılan vurgularla oluşturulmak gibi bir zorunluluğa gebedir. Öznelden kaçınmak aynı zamanda ben

dilinden kaçınmak anlamına gelecek ki bu da daha önce bahsedilen dini terminolojiyle de bağdaşan bir durum olacaktır. Aynı kişi birçok sistem içerisinde hareket eder ve bu sistemler toplumsal yapı içerisinde etkileşim halindedir. Öğretmen olmak, bir sendikaya üye olmak, baba olmak ve aynı zamanda bir eş olmak. Belki de pek çok kişi için bunların en üstünde Müslüman olmak yer almaktadır. İnsanın, sahip olduğu vasıflarla birlikte, bir sistem halinde teşekkül etmiş olan toplumsal yapı içerisinde yer aldığını ve bu sistemin de bir hiyerarşinin olduğunu unutmamak gerekir. Baba olmak, bir sendika üyesi olmaktan daha değerli ve gerçektir. Müslüman olmak babalık müessesesini de içerisine alan kuralları kapsayan bir yerdedir. Böyle bir durumda Müslümanlığın gerekçeleri ve özellikleri diğer sistemlerin üzerinde yer alacaktır. Bu durum, Müslüman olmanın gereği olarak yapılması istenen davranışlara insanı itmektedir. İşte söylemin gücü burada devreye girmekte ve söylem, gerçek olanla olmayanın ayrılmasında önemli bir engel oluşturmaktadır. Niyet okumanın mümkün olmadığı durumlar, söylemin gücünün hissedildiği durumlardır. Dini akaide bağlı bir Müslüman ile metalaşmış arzularını saklamak için dini terminolojiyi kimliğinde harmanlayan kişinin ayrılmasının zorlaştığı durumlar söylemin ön planda olduğu zamanlardır.

Burada dini terminoloji kullanımı ile metalaştırılmış beklentilerin gizlenebilme hali Lukacs'ın bahsettiği "metanın yapısı" yaklaşımıyla benzerlik göstermektedir. Lukacs (1998: 158), metanın yapısındaki niteliği "kişiler arasındaki bir ilişkinin, bir bağlantının içinde bir şeysellik karakteri taşımasına ve böylece vehim veya hayalet gibi bir nesnelliği içermekte olmasına" dayandırır. Bu öyle bir nesnellik ki kendi içinde tamamıyla tutarlı ve akılcı görünen özgül yasaları çerçevesinde kendi temel niteliğinden ve insanlar arası ilişkilerden gelen tüm izlerini gizleyip örtüyor". Gizleyip örtme mefhumu meta ile öznel kimlik arasında bir ilişki doğururken konuşma diline yansıyan kavramlar kimlik ile kullanılan terminoloji arasında bir ilişki kurulabilmesine olanak tanır. Kullanılan terminoloji aynı zamanda söylemin değerine katkı sunar ve yaratılmak istenen algı güdülen niyetleri gizler. Bu duruma daha çok modern sonrası dönemin insan profillerinde rastlamak mümkündür. Ya da daha dar bir zaman aralığıyla ifade edilirse 21. yüzyıl insan profilini bir "söylem insanı" olarak nitelemek mümkündür. Söylem insanında kişisel çıkarlar kimi zaman kişinin kendisine rağmen aranırken birer özgürlük mücadelesi şeklinde sergilenir. Kendisine rağmen kişi nasıl bir çıkar ilişkisini sürdürebilir? Bilinçaltı bu durumun mekânıdır. Bilinçaltının, söyleme konu edilen ifadelerde su yüzeyine çıkma girişimi kişinin kendiyle olan mücadelesidir. Söylemle birlikte kişisel çıkarlar bazen kişinin kendi kimliğiyle çatışan durumları ortaya koyarken bilinçaltının kazan-kazan arayışı bu çatışmanın temel sebebi olarak

yorumlanabilir. Kişisel kimliğin yanında uluslararası arenada da kullanılan terminolojideki referans kaynakları farklı dinlere göre değişkenlik gösterir. İslam, uluslararası arenada çoğu zaman şiddetin terminolojisinde niteleyici bir pozisyonda sergilenmektedir.

Ne uluslararası düzeyde öne sürülen ifadeler ne de insan üzerinden yapılan değerlendirmeler, herhangi bir yargılama hakkını yorumcuya vermez. Yorum, farklı sosyal olguların katkılarını taşır ve özgünlüğün sadece yorumcunun öznel bakış açısıyla sınırlı olduğu gerçeğini yansıtır. İnsanı oluşturan pek çok öğe içerisinden birkaçının ön plana çıkarılmasıyla yapılan kimlik analizleri bir teori değildir. İnsan bilimi görgül (ampirik) bir bilim dalıdır (Levi-Strauss, 1983: 100). İnsanın sınıflandırılmasına ve tanımlanmasına yarayan kimlik analizi de en fazla görgül yanıyla anlam kazanan bir değerlendirmedir. Geçmişten bugüne bakıldığında insan, kendi kimliğini tanımlarken önce doğadan yararlanmıştır. Doğa, yönetilen olarak görüldüğünde ise kimlikle anlamlandıran güçler daha çok spiritüel olmuştur. Spiritüellik, insanı simgeler üzerinden görünen maddi bir unsur olarak sunmuştur. Kabilecilikteki sınıflandırmalar ve kimlikler gizli güçlerle girilen ve daha çok psişik süreçlerde oluşturulan değerlerdir. Ancak kabilecilik olgusu içerisinde hiçbir zaman düşünülmeyen şey, "insanın sınırlarını zorlayacağı olgusu ve kabilecilikle sınırlı kalmayacağıydı". İnsanoğlu sınırları zorlarken kimliği de esneklik içerisinde devinimler geçirmiş ve etkilendiği ve etkilediği değerleri çeşitlendirmiştir. Çeşitlenme bizlere bir şeyi daha hatırlatmıştır. Toplumun en küçük birimi olan aileden başlayan ve kimliğin çeşitlenme süreçlerinde ortaya çıkan yegâne anlam, kimliğin toplumsal yanından çıkarılandır. Özneyi ayırt etmeye yarayan kompozisyonun içerisinde yer alan sayılı şeyler belki de özne olarak çağrılmaya yarayan "ad"dan başka bir şey değildir.

İfade Edilen ve Algılanması İstenen

Kurallarla örülü bir toplumsal yapı içerisinde birey bir aidiyet kurmak isterken toplum da bireyi kendine eklemleyerek bir aidiyet sağlar (Okutan, 2018: 86). Eklemlenmelerle kendine yer bulmuş kimlikler topluma bağlantı noktalarını canlı tutmak adına söylemler geliştirir. Topluma bir bağlantı noktası olacak söylemler çoğu zaman toplumun içerisinde sıkça kullanılan söylemlerin kendisi ya da benzeri şeklinde formüle edilmektedir. Kendi söylemlerini, düşünce kalıplarını ortaya koyamayan kimlikler geliştirilmiş söylemleri tekrarlamaktan öteye gidemez. Geliştirilmiş söylemler daha çok duyumlar üzerinden temellendirilmiş ve üretiminde herhangi bir düşünsel emeğin olmadığı söylemlerdir. Geliştirilmiş söylemleri tekrarlayan bireylerin baskı

hissettikleri anda savunularına dair ne kadar dik duruş sergileyebilecekleri de muammadır. Dik duruşun sergilenemediği ve toplumsal baskının hissedildiği zamanlarda savunma mekanizmaları devreye girer ve birey tekrarladığı geliştirilmiş söylemlerden kurtulmak için mücadeleye girişir. Savunma mekanizmaları gerçeği çarpıtmak ve insanların kaygı duymasını önlemek için kullanılan bilinçdışı tekniklerdir (Cottam, Dietz, Mastors ve Preston, 2017: 47). Mantığa bürünme ve inkâr bu tür durumlarda en çok kullanılan savunma mekanizmalarıdır. Mantığa bürünmede birey kendi düşüncelerini bir baskı anında yeniden yorumlamanın ve mümkün olduğunca keskin uçlarından arındırılmış şekilde kullanmanın peşindedir. Yaratmak istediği algının değişip değişmediği ise muammadır. Söyleme konu ifadelerin yorumlama biçimi farklılaştırılmıştır. İnkâr ise kabullenmeme stratejisi üzerine kurulur. Siyasetçilerin başvurmaktan kaçınmadığı bu yöntemde yaratılmak istenen algıya hizmet etmeyecek bütün değerlerin inkâr edilmesi bir gerekliliktir.

İnsanların farklı bağlamlarda farklı düşünceleri savunabileceği ve beklentilerin elde edilmesi mücadelesinde söylemlerinde değişiklikler meydana getireceği öngörüsü, kimliğin kendisine ait olmayan geliştirilmiş söylemlere yeterince sahip çıkamadığı durumlarda yaşanabilecek bir gelişmedir. Geliştirilmiş söylemler, kullanıcının algılanmasını istediği söylemlerdir. İfade edenin gelişiminde pay sahibi olmadığı düşüncelerdir. Günlük yaşamda sıkça kullanılan ve gelişiminde pay sahibi olunmayan pek çok terminolojiyi içerisinde barındıran iki temel olgu söz konusudur. Bu olgulardan birisi din bir diğeri ise siyasettir. İkisinin de konu edilmediği hiçbir mecra yok gibidir. Kıraathanelerden tutun da sempozyumlara kadar her noktada din ve siyaset konuşulur. Bir araya gelen birkaç kişi arasında sıradan bir konuşmanın mutlaka bu iki kavramdan en az birine ya da ikisine birden evirildiğini görmek mümkündür. Sadece entelektüel sohbetlere katılmak, din ve siyaset üzerinde konuşma yapmak ya da dinleyici olmak için gerekli değildir. Din ve siyaset üzerine konuşmak ve bir de ikisini birbirine harmanlamayı başarmak, kimliğe statü katacak ve yorumcuyu diğerlerinin gözünde farklılaştıracak bir meziyettir. Yorumcunun sohbet ortamları içerisindeki rolü dinibütün ve hakkı arayan bir profilde olacaktır. Bu durum konuşmacının bilinçli olarak yarattığı kimlik algısından hoşnut olacağı bir gelişmedir. Bir süre sonra kazanmış olduğu bu kimlik algısı toplumsal yaşamda kolektif içerikte kabul görmüş olacaktır.

Kimliğin algılanmasında dinibütün bir karakter şeması arzu edenin toplumsal rolü, toplumdaki konumunu da belirleyen temel bileşke olarak hizmet etmektedir. Toplumsal rol kavramı çoğu zaman sosyolojide sosyal statü kavramıyla ilintilendirilir. Rol, kişinin toplumdaki konumunu tanımlayan beklentiler setidir (Turner, 2000: 13). Bu beklentiler seti kimi zaman ifade edilen

içerisinde açıktan bir algı yaratmak üzerine kurgulanır. Beklentiler setinin ifade edilmesi ve dini terminolojinin konuşma dilinde tercih edilmesi konuşanın kimliğinin karşıdakiler tarafından yerleştirildiği şemada, dindar bir kişilik algısına hizmet etmektedir. Siyasi konjonktürün dine bakış açısının aynı söylem içerisinde, beklentiler setiyle birlikte yorumlanması da kişinin siyasi yapıyla aynı çizgide yer aldığına dair kuvvetli deliller sunacaktır. Bu deliller çoğu zaman konuşmalarda bilinçli bir şekilde karşıdakine hissettirilmek istenir. Buradaki kuvvetle muhtemel amaç, konuşmacının kendi profiliyle siyasi erkin argümanlarını aynı kare içerisine koymaktır. Siyasi erk, insanın hayatında koyduğu hedeflerin pek çoğunun gerçekleşmesinde belirleyicidir. Siyasetin belirleyici özelliği, liyakati ve hakka dayalı gerekçeleri ön plana almaktan çok nepotik durumlarda ortaya çıkar. Nepotizm, insanların konuşmalarında siyasi erkten çok uzaklaşmamayı gerektirir.

Siyaset, geçmişten bugüne din ile olan ilişkisinde çokça değerlendirmelere maruz kalmış, din ile olan ilişkisi her zaman tartışmalı zeminlere kaymış bir olgudur. Din ve siyasetin ikisinin de sosyolojik temelleri böyle bir ilişkiyi her daim canlı tutmaktadır. Sosyolojisinin ortaya çıktığı günden bu yana siyaset ve din kavramları farklı görüşlere konu edilmektedir. Geertz dini şöyle tanımlar: "Din, insanlarda genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlar formüle ederek güçlü, her şeyin içine işleyici, uzun süre kalıcı ruh halleri kuran ve bu kavramları öyle bir gerçeklik aylasına büründürerek onları son derece gerçekçi kılan bir semboller sistemidir." (Geertz, 1966'dan aktaran Bellah, 2017). Din, bir varoluş düzeninin merkezdeki değerini yorumlamanın mücadelesini verirken "her şeyin içerisine işleyici" yapısı siyasetle buluştuğu ortak bir zemindir. Siyasetin toplumun her kesimine işlediği zamanlarda ikisini de birbirinden ayırmak gittikçe güçleşir.

Geertz'ın din tanımlamasını dinin inanç ve iman merkezli, rahmani yanıyla ilişkilendirmek zordur. Oysa İslam inancında dinin kaynağı Allah'tır. Varoluş düzeni ve dine ilişkin kavramlar Allah tarafından peygamberler aracılığıyla somut kılınmıştır. Bu gerçeklik tarihin her döneminde ve bütün toplumlarda karşılaşılan evrensel bir olgu olarak dinin, insanı hem içeriden hem de dışarıdan kuşatmasına sebep olmuştur (Tümer, 1994). İnsanı içeriden ve dışarıdan kuşatan dini Weber, genelde ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız özgül grupların, yaşamlarının anlamı sorusuna verdikleri kültürel bir yanıt olarak ifade eder ve inanç sistemlerinin, toplumdaki adaletsizliğin niteliğini doğaüstü bir kişiye ya da doğaüstü bir gerçekliğe dayanarak açıklayan dinsel ideolojiler olduğunu belirtir (aktaran Turner, 1997: 80). Weber 'in ifade ettiği şekliyle "dinsel ideolojilerin" siyasi ideolojiler ile birleştirildiği noktalarda ideologları görmek mümkündür. İdeologlar birer bilim insanı olabileceği gibi dini argümanları

kuvvetle kullanabilen başarılı bir siyasetçi de olabilir. İdeologların toplum üzerindeki etkinliği ile birlikte savundukları temel düşünce kalıpları, kitlelerin düşünceleri haline gelebilir ve bu düşünceler birer kitle psikolojisi savunusuna dönüşebilir. Böylece dini değerler ve siyasi argümanlar, arkalarında pek çok insanın koştuğu öngörüleri gerçekçi kılmanın mücadelesini vermeye başlar. Bu durum bir fanatizm ya da partizanlık göstergesine dönüşmeden de gerçekleştirilebilir. Bunu sağlayan dilin gücü ve dini terminolojinin etkinliğidir.

Dilin gücünün ortaya konulabilmesi amacıyla söylem içerisinde tercih edilen dini terminoloji, konuşanın düşünce yapısının temel değerleri hakkında genel bir bilgi sunabilmektedir. Söylemin içeriğinde dini terminolojinin yer alması, konuşan kişi hakkında sahip olunacak ilk izlenimlerin belirleyicisidir. İnsanların kıyafetleriyle ağırlandığı ve düşünceleriyle uğurlandığı sohbet ortamlarında ilk izlenim sözlerde saklıdır. Konuşan kişi yaratmak istediği algı üzerinden bir anlatı gerçekleştirmekte ve anlatılar konuşmacının kimliğine dair ipuçları vermektedir. Zamanla aynı konuşmacı artık bilinçli olmadan da konuşmalarında benzer üslup ve söylem dilini kullanmayı bir alışkanlık haline getirmektedir. Bir bilinmezlik ve belirsizlik ile müstesna olan kimlik, konuşma diliyle birlikte karşısındaki insanlar tarafından yorumlanmaya ve bir şemaya yerleştirilmeye çalışılır. Bu eylem pek çok insan için karşıdakini tanımak adına gerçekleştirilmektedir. Tanıma eylemi insanın anlam arayışının bir sonucudur. Konuşmacının yerleştirildiği şemada, algısal süreçler sonucunda ulaşılan, kişinin bireysel kimliği ve kolektif kimliği hakkında bilgilere dair ipuçları yer almaktadır. Bu durum zihinsel süreçlerde gerçekleşse de toplumda yaşayan her bireyin yaptığı bir eylemdir. Her birey karşısında konuşan insanı bir şemaya yerleştirmek için bilişsel bir mücadeleye girişir. Bunu bilinç dışı bir şekilde zihninde kurgular ve tekrar tekrar yeni kişiler için gerçekleştirir. Zamanla aynı kişinin tekrarlı konuşmalarından sonra artık o kişinin kimliğine dair bir harita çizilmiş olur.

Kimlik için verilen anlam mücadelesi kimliğin sergilediği davranışlar için de gösterilir. "Davranışlar, içinde bulunulan durum tarafından mı yoksa sahip olunan kişilik değerleri tarafından mı biçimlenir?" sorusu davranışları anlayabilmek için farklı kuramcılar tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Kurt Lewin, davranışı anlayabilmek için hem kişiliğin hem de davranışın bağlamının önemli olduğunu ileri sürmüştür. Mischel, farklı durumlarda insanların hesaplanandan daha az tutarlı davrandıklarını saptamıştır. Kişilik alanlarında çalışan bilim insanları arasında bağlamın daha fazla önemli olduğu genel bir kabul şeklinde belirmiştir (Cottom vd. 2017: 45). Bu rasyonel bir değerlendirme değildir. Ancak farklı bağlamlarda farklı davranış özellikleri sergileyebilen ve farklı söylemlerle kendini ifade etmeye çalışan kişilerin varlığı,

davranışta bağlamın ön plana çıktığını gösteren önemli bir göstergedir. Söylem içerisinde yer verilen dini terminoloji ile yaratılan konuşma bağlamı bireysel ve kolektif kimliğin, yaratmak istediği algı üzerinden kendi mantığını kurgulamasıdır. Bu mantık toplumun sembolik dünyasından da bağımsız değildir. Toplumun sembolik dünyası ise siyasi iktidarların ve bürokratik güçlerin paralelinde dizayn edilmektedir. Değişimin uzun bir süreye yayılacağı toplumun sembolik dünyasında kimlikler, değişim adına mücadele vermektense mevcut yapıya eklemlenmeyi daha tercih edilebilir bulmaktadır.

Burada altı çizilmesi gereken bir başka husus, değişim karşısında nasıl tepki göstereceğinin kestirilemediği kişilerin kendi gerçekleridir. Özellikle din ve siyaset olgusunda kişilerin kendi gerçekleri birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Dinin gerçeği iman ile yaratıcı arasındaki bağ olarak görünse de toplumsal yapı içerisine ve bireysel gerçekliklere doğru inildikçe gerekçeler, kültürle yoğrulmuş idealar, farklılıkların sabitlendiği noktalar olarak göze çarpmaktadır. Sarsıcı durumlar dışında bu farklılıklar daha da belirgin görülmektedir. Sarsıcı durumlar, insanlarda benzer tepkiler ve düşünce kalıpları (kısa süreli) yaratan hallerdir. Burger (2006: 20) sarsıcı duruma örnek olarak 11 Eylül saldırılarını vermektedir. "11 Eylül gibi sarsıcı olaylar insanlarda benzer tepkiler yaratır. Bu trajedi, aslında insanların birbirlerine ne kadar benzediğini, hatta temelde aynı olduklarını göstermek için örnek olarak verilebilir. Ancak biraz daha yakından bakarsak böylesi bir olayda bile herkesin aynı tepkiyi vermediğini görebiliriz". Burger'ın bu yorumu akıllara Saussure'in "nesneyi yaratan bakış açısı" söylemini getirmektedir (1959: 8). Saussure'nin dil bilimine kattığı en önemli değerlendirmelerden birisi, dilin gelişim evrelerine odaklanmaktan ziyade dilin verili bir anda incelenmesinin gerekliliğidir. Dilin verili bir anda sundukları, ifadeleri, kavramları, aynı zamanda bireylerin kimlik şemaları hakkında da ipuçları barındırır. Burada karşıya verilen mesajda kimliğe dair işaretler yer alır. Bu işaretler bakış açısının yaratmış olduğu nesneyle var olmuş işaretler olarak kimlik hakkında fikir vermektedir.

Bireysel gerçekliklerin birbirlerinden farklılıklar göstermesi bahsi siyaset ve din olguları içerisinde amaç olarak görülen şeylerin kişiye göre değişmesi üzerinden de okunabilir. Gerçeklik, liberalizmin yüksek bir değer olarak görüldüğü 21. yüzyılda herkeste farklı tezahür edebilmektedir. Bazen de gerçeklik, geçmiş ve geleceğin kendisi de olabilir. Geçmiş ve gelecek arasında gerçekliğin gizemini koruyan şey ise Ricoeur'un (2015: 40) ifade ettiği şekliyle "yarı-uzamsal bir özellik" taşıyan dildir. Dilin yarı uzamsal yapısı, gizemli bir yapı olarak soru ve cevabın ifade edildiği içerikte tanımlanmıştır. İçerik, temsilden ziyade arzu ve istek de barındırır. Anlaşmazlığa yol açan taraf ise herkesin kendi içeriğini kendisinin tasarlaması ve bunu dil ile ifade etmesidir. Dini referans

veren tasarıların çoğunda dil, riyazeti[1] ön plana taşır. Riyazete atıf yapar. Kimliğin sahip olduğu değerlerin riyazet penceresinden izlenmesini sağlar.

Söylemden yola çıkarak analiz edilen ve bir şemaya yerleştirilen kimlik, temsil ettiği bireyi bir haklılık içerisinde sunmaya mecburdur. Dil ve dilin ifade ettiği eylemler bireyi kuşkucuların saldırısına karşı savunmak zorundadır. Toplumsal olarak yapısal değişikliklerin yaşandığı zamanlar, kimliğin algısına dair kuşkuların hissedileceği ortamları doğurmaktadır. Değişimle birlikte pek çok kişi için söylemler yeniden dizayn edilmelidir. İktidar değişikliklerinin izlendiği zamanlarda ise söylemlerin farklılaştığını ve konuşma dilinin yeniden düzenlendiği görmek mümkündür. Farklılaşmalar etnik, dini veya ulusal meselelerden ziyade ideolojik veya kültürel ilişkili görülmektedir. Değişikliklerle beraber topluluk ilişkileri ve bu ilişkileri sürdüren bireylerin kimlik değerleri de değişime uyum göstermek zorundadır. Bu uyumluluk keskin ideolojilere sahip olmayan herkes için, hegemonik olsa da, toplumda beliren davranış ve düşünce kalıplarına uymaya zorlayan durumları doğurur. Burada öne çıkan şey "topluluk üyelerinin uymaları gereken standartları kimler koymaktadır. Topluluk üyeleri tarafından üretilen yeniliklere değer biçen eşik bekçileri kimlerdir? (Crane, 2016: 256). Standart koyucular ve eşik bekçileri toplumu yeniden düzenlemenin yasal gerekçeleri üzerinde çalışırken kimlikler de yeni uygulamaların ve düzenlemelerin dışında kalmak istemezler.

Kimliklerin değişime karşı göstereceği uyum, muhafazakâr ideolojiye sahip olanlar için dikkate değer bir biçimde esnektir. Muhafazakâr ideoloji siyasal ideolojiler arasında entelektüel açından en mütevazı ideoloji olmasına rağmen, aynı zamanda kendini çabuk toparlayabilen bir yapıdadır (Heywood, 2015: 84). Muhafazakarlığı bir "restorasyon ideolojisi" olarak tanımlayan Bora, muhafazakarlığın anti-modernist olmadığını ve modernliği gelenekle terbiye etmeyi hedefleyen bir ideoloji olduğunu söyler (2017: 341). Bu esneklik içerisinde her kimliğin kendi gerçekliği, muhafazakâr ideolojinin gerçekliği olarak sergilenebilir. Kişisel yaşam tarzı, arzu, beklentiler, amaçlar ve hedefler kimlikle birlikte muhafazakârlığın yüzü olarak gösterilebilir. Muhafazakâr tutum ile birlikte söylem dilinde dinin referans olarak kullanılması kimlik algısına hizmet etmesi istenen bir davranıştır. Söylem dilindeki bu yaklaşım içerisinde niyeti ve gerçek olanı ayırt etmek zordur. Muhafazakârlık her ne kadar ontolojik olarak dini bir temellendirme ile eşleşmiyor olsa da kavramın ve kimlikte muhafazakâr olmanın gerekçeleri, muhafazakârlık ile dini terminolojiyi aynı potada eritmiştir.

1 Fani şeylerden uzaklaşma, nefsi kırma.

İfade Edilen ve Gizlenmek İstenen

İnsanlar toplum içinde yaşıyor olsa da yalnızlık hissini tamamen hayatlarından çıkaramazlar. Kimi zaman gönüllü bir yalnızlık insanlar için tercih edilebilir olurken kimi zaman da toplum bireyi yanlızlığa iten gerekçelere sahip olmaktadır. İnsanoğlu ise bu yalnızlıklar içerisinde kendi sınırlarını tanımaya ve iç çatışmalara çözüm bulmaya çalışır (Çelebi, 2004: 87). Yalnızlıklar içerisinde kendi sınırlarını tanımak, gizlilik içerisinde gelişen düşünce kalıpları ile insanları karşı karşıya bırakabilir. Birey bu gizlilik içerisinde olgunlaştırdığı düşüncelerini konuşma dilinde söylemler içerisinde sergilemek gibi bir alışkanlığa kapılabilir. Gizliliğin yaşandığı yerde bireyin söylemleri başrolü oynar. Söylem bu durumda bireye özgürlük alanı açarken özgürlüğün arandığı yer olarak da belirmektedir. Söylem içerisinde aranan özgürlük, düşünce özgürlüğü hissine ve bireysel özgürlük anlayışına hizmet etmiş bir hal olarak konuşmacıyı ve muhataplarını ilgilendirmektedir. Burada kendi söyleminde özgürlüğü arayan kişi farklı düşüncelere aynı özgür anlayışla bakmayı reddedebilir. Bu da o kişiyi özgür düşünceye sahip bir birey olmaktan alıkoyacaktır. Sadece, söylemleri içerisine gizlenmiş bir özgürlük arayışçısı olarak kendi dünyasına ve kendi ideolojisine hizmet edecektir. Russell, özgür düşünürü dar anlamıyla, geleneksel dinsel dogmaları kabul etmeyen düşünce sahibi olarak ifade etmekte ve "Hristiyan veya Müslüman veya Budist veya Şintoist olmayan: ya da herhangi bir akideyi benimsemiş bir topluluğun üyesi olmayan bir kimse" olarak tanımlamaktadır (2003: 215). Bu onun dini inançlara mesafeli yaklaşımı ve hiçbir inancı kabul etmemesi neticesinde yaptığı bir tanımlamadır. Öte yandan bir dine inanan insanların özgür düşünce veya özgür düşünür tanımlamaları Russell ile farklılık göstermektedir. Bu farklılığın en belirgin yönü İslam dini özelinde iman anlayışında görülmektedir. İman kaidelerini yaşamının merkezine alan ve pratikte dinin gereklerine uymaya çalışan bir Müslümanın söylemlerinde dini terminoloji vardır ve bu özgürlük anlayışına pencere açan temel faktörlerden biri olarak görev yapmaktadır. Özgürlük bahsi aynı zamanda Müslümanlığın bir gereği olarak sınırlarıyla birlikte kabul edilmektedir. İslam dini, bir özgürlük alanını Müslümanlar için belirlemiştir.

Bir diğer özgürlük alanı belirleyicisi ideolojilerdir. İdeolojiler insanlara söylemler içerisinde bir özgürlük alanı sunmaktadır. İnsanlar özgürlük alanlarını toplumsal pratikler içerisinde kullanır ve ortaya koydukları davranışlar ile tanınırlar. Bu özgürlük alanları içerisinde ideoloji, insanlara "vaziyet alış" şeklinde bir süreç örgütlenmesi sağlar. Vaziyet alış, bir insanın dünyanın diğer görüşlerinden ayırt ettiği bir dünya görüşü karşısında, davranışlarından çıkarılmış psikolojik süreç örgütlenmesidir (aktaran Mardin, 2014: 14). Aynı

ortamda konuşan insanların birbirlerine karşı sergilemiş oldukları hal ve tavırlar vaziyet alış ile ilgilidir. Aynı zamanda ideolojik çekişmelerin rol aldığı ortamlarda insanların birbirine karşı mücadeleleri de vaziyet alış içerisindedir. Mardin, vaziyet alış kavramını örneklendirirken muhafazakâr kimlik üzerinden bir yaklaşım sergiler ve muhafazakârlığın vaziyet alışında, "kendi başına karar veremeyen insanların bir uyarıcıya ihtiyaç duyduğuna" değinir. Bu şekilde muhafazakâr bir kimliği taşıyanların belirgin bir ideolojiye sahip olmadıklarını, sadece muhtelif sebeplerden dolayı vaziyet alışa sahip olduklarını belirtir. Mardin'in ayrıntılandırmadığı ve bu çalışmanın temelinde vurgulanmak istenen noktada "muhtelif sebeplerin" neler olduğu ve insanlara neleri yaptırabildiği önemsenmektedir. Muhtelif sebepler, insanları bir vaziyet alışa iterken, muhafazakâr kimlikle de bağlantılı olacak şekilde, dini terminolojinin tercih edilmesi psikolojik süreçlerde bir üstünlük mücadelesine ve kimlik algısına hizmet etmektedir. Özellikle toplumu bir "kitle" haline getirmeyi hedefleyen girişimlerin bu amaca bağlı insanları çoğaltması kaçınılmazdır. Olguları istenildiği şekilde ifade etmek ve kolektif kimlik içerisinde dinin de önemli bir yeri olduğunu gösterebilmek için dini terminolojinin söylemde ideoloji ile birlikte sergilenmesi kitle toplumunu hedefleyen girişimler tarafından bir iletişim şekli olarak tercih edilmektedir.

İletişimde söylemin ön plana çıkarılması bir değişimin sonucudur. Pek çok farklı argümanla birlikte kimliğe dair yaratılan algı 21. yüzyılda söylem üzerinden gerçekleşmektedir. Modayla, giyim tarzıyla, saç ve sakal kesimleriyle ön planda tutulmak istenen kimlik algısı bugünün postmodern dünyasında çoğu zaman söylem aracılığıyla ortaya konmaktadır. Postmodern dünyanın sahip olduğu tutum basitleştirilmiş haliyle, "üst anlatıya karşı inançsızlık" olarak nitelendirildiğinde (Lyotard, 2013: 8) çoğu zaman söylemin de bu inançsızlıkta payı olduğu dillendirilebilir. Lyotard, "ille de istikrarlı, kalıcı dilsel yapılar kuramıyoruz: kurduklarımızın özellikleri de mutlaka iletilebilir olmuyor" demektedir. Bu ifadedeki kuramadığımız dilsel yapılarda ve iletemediklerimizde söylemin önemli bir payı vardır.

Söylem, dilbilim alanında 1960'lı yıllardan itibaren metin analizi olarak araştırmaların merkezinde yer almıştır. 1960'lı yıllardan itibaren gramerin analizinden metnin analizine geçiş süreci sonrasında dil artık bağlamı içerisinde incelenmeye başlanmıştır. Bağlam, iletişim halinde olan insanların bulundukları yer, durum, zaman, dış dünya, kültür ve katılımcıların rollerini kapsayan bir anlam taşımaktadır (Çakır, 2014: 8). Bağlam, sayılan bütün özellikleri ile birlikte değişirken kimliğe dair betimlemeler de paralelinde değişmiştir. Kimliğe dair betimlemelerdeki değişimde siyasi konjonktür pek çok zaman konuşma bağlamında belirgin olarak hissedilmiştir. Bununla birlikte

iletişim halinde olanların birbirlerine karşı hissettikleri kimlik algısı, cümlelerin metin analizleri sonrasında bilişsel süreçlerde yaratılan şemalarda belirginleşmektedir.

Toplumsal pratikler içerisinde, sözlü iletişimde, dilin kullanımı ve söylem, bir anlaşma yöntemi olmasının yanında, ideolojilerin nasıl edinildiğini, öğrenildiğini ve değiştirildiğini de etkiler (Dijk, 2015: 19). İdeolojik tutumlar, söylemler içerisinde örtülü olarak ifade edilmektedir. Örtülü konuşmalardaki gizem dile getirilemeyenlerdir. Gizem aynı zamanda ussal söylemin kendinde gizlediği şeydir. Ussal söylem, bizi var olan her şeyin ve adlandırılmış her şeyin bir ilkesini kavramaya götüren şeydir (Hadot, 2011: 26-27). Anlam katmak isteyen zihinler için ise ussal söylem, farklı anlamlarla ve düşüncelerle somutlaştırılabilir. Söylemin özgürlüğünün karşısında ussal söyleme anlam katmak isteyen zihinlerin özgürlüğü, ifade edilenler ile gizlenenlerin bilişsel süreçlerde yarattığı tutarsızlıkların sebebidir. Dilin ve düşüncenin gücü insanlar için yaratılan bu tutarsızlıklar içerisinde saklıdır. Söylem ile birlikte karşıdakinin zihninde yaratılan göstergeler kendi kendine başka göstergenin, bir yan anlamın göstereni olabilir (Gottdiener, 2005: 31). Bu gösterenlere verilen anlamlar tutarsızlıklarla birlikte tartışmaları ve anlaşmazlıkları beraberinde getirmektedir. Gösterenin dini argümanlar içerisinde ve dini terminoloji ile sergilenmesi ise dinin, amaca giden yolda farklı alanlarda araçsallaştırıldığını akıllara getirmektedir. Siyaset zemininde araçsallaştırılan din, karşıt ideolojinin en büyük eleştiri argümanı olarak somutlaşmış durumdadır.

Dilin ve düşüncenin insanlar için yaratmış olduğu özgürlük alanları, tutarsızlıklar, tartışmalı haller, konuşmanın bağlamı içerisinde sunulur. Bu bağlam içerisinde dilin ve düşüncenin ortaya koyduğu özgürlükler beraberinde ideolojik mücadelelerin sahnelendiği bir alana dönüşebilir. İdeolojilerin mücadele vermeye başladığı alanlar içerisinde sergilenen tutum ve davranışlar başka ideolojik yaklaşımların saldırılarına maruz kalmaktadır. Bu kimi zaman bir varlık sebebi olarak tarafların bilinçli tercih ettikleri bir yöntemdir. Çünkü ideolojik saldırılar zorunlu olarak karşı ideolojik saldırıyla birlikte var olmaktadır (Başkaya, 2005: 14). Bu saldırılar din ve siyasetin aynı bağlam içerisinde sunulduğu ortamlarda hat safhalara çıkabilmektedir. Özellikle dinin, gerçekliklerin gizlenmesinde bir perde olarak kullanıldığına inanılan özelliği ile siyasette ve sosyal alanda sıkça tartışmalı bahislere konu edilmektedir. İslam dini gerçekliklerin gizlenmesi bahsi için kendi terminolojisi içerisinde riya kavramına yer vermektedir. Hadis ilmi ve âlimlerin, riya kavramına benzer anlamları yükledikleri bilinmektedir. Dinin gerçeklikleri gizleyebilen özelliğine atıf yapan farklı bir düşünce ekolü ise Marksist yaklaşım içerisinde sergilenmektedir. Marksist yaklaşım, özellikle inanmayanlar için sıklıkla referans verilerek, söylemler içerisinde sergilenmektedir.

"Görmek" anlamındaki re'y kökünden türeyen riya (ria), hadislerde –süm'a (şöhret peşinde olma) kelimesiyle birlikte " saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevi amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğuna başkalarına inandıracak tarzda davranma" şeklinde açıklanmaktadır (Tümer, 1994). Olmayanı gerçekçi kılma girişimi olan riya, insan kişiliğinin olgunlaşmasında ve kimlik algısında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Aynı zamanda ahlaki değerleri kökünden zedeleyebilecek özelliğiyle riya, modern psikolojinin "kişilik bozukluğu" kavramsallaştırması içerisinde de değerlendirilmektedir (Kula, 2017: 37). Riya, çirkin amelleri doğuran hallerden birisi olarak Gazali'nin üzerinde durduğu davranışlar arasındadır. Hasret, kibir, kin, öfke gibi İslam'ın tasvip etmediği hallerin arasında riya da kendine yer bulmuştur (Gazali, 2015: 29). Söylem ile birlikte riyakâr davranmak ise doğruları gizlemek, gerçeği saptırmak şeklinde ortaya konmaktadır. Doğruları gizlemek, niyet ve ameller arasındaki gerçeği saptırmak ve ortadan kaldırmaktır. Söylem içerisindeki niyet ve amelin uyumsuzluğu amellerdeki doğruluğun insanlara göre farklılaştığı durumları yaratabilmektedir. Ameldeki doğruluktan kasıt insanın içinin ve dışının bir olmasıdır (Özer, 2016: 195). Dile getirilenler ile yapılanların uyumlu olmasıdır. Bilinçli olarak ortaya konan niyet ve amelin uyumsuzluğu riya'ya kapı aralamaktadır.

İslam dininin riya kavramı içerisinde yer verdiği, insanın gerçekleri gizleme eylemlerini Marksist bakış, dinlerin var oluş gerekçesi olarak ele almakta ve dinlerin gerçekleri gizleyen bir perde olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir. Mclellan (2012: 12) bu bakış açısını "Din aynı zamanda, kaynağını aldığı sorunlu gerçekliği de gizlemeye yarıyordu" ifadesiyle açıklamaktadır. Marx ve Engels, düşünmenin, zihinsel ihtiyaçların, ilgilerin, eğilimlerin ve insanın duygularının özünü ve rolünü açıklamış ve bunların değişimi ve gelişiminin belirleyici nedenlerinin toplumun maddi yaşamında temel bulduğunu öne sürmüştür (2013: 27). Marx ve Engels'e (2007: 123) göre kavramlar, fikirler ve bilincin üretimi başlangıçtan bu yana maddi aktivite ve maddi münasebetler ile birlikte oluşmuştur. Maddi koşullar, Marksist anlayışta, insanların siyaset ve metafizik dilinde de belirleyici konumdadır. Buradan hareketle Marksist görüşün din tanımlamasının Heywood'un siyaset tanımlaması[2] ile örtüştüğü yerde maddi unsurların yer aldığını görmek mümkündür. Moment noktasında yer alan maddi unsurlar zamanla tapılan toplumsal değerler haline gelince dinin siyasetten ayrıştırılması ve dinin indirgemeci anlayıştan kurtarılması gittikçe zorlaşmaktadır. Aynı zorluk söylem dilinde sergilenen tutumlarda, dini gerçekten özümsemiş kimlikler ile dini maddi koşullar gereği ön planda

2 Heywood siyaseti "En geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetler" olarak tanımlamaktadır.

tutan kimliklerin ayrıştırılmasında görülmektedir. Bu yapabilmek sadece "özgür düşünce" adı altında gerçekleşecek bir düşünce faaliyetinden öteye gidemez. Somut gerçeği ortaya koyabilmek ise çok güçtür.

Sonuç

Toplumların doğası algı üzerinden iş görmeye müsaittir. İnsani ilişkiler, siyasi ve ekonomik etkileşimler algının dizaynında birinci derecede etkilidir. Genel insanlık hali, dizayn edilmiş bir dünya içerisinde, kimliklerinden çoğu zaman habersiz ve farkında olamayacak kadar çeşitlenmiş algı çemberleri içerisinde yaşayan büyük bir kitlenin özelliklerini sergilemektedir. Baudrillard (2013: 93), bir arayış içerisindeki insanı tüketim toplumunun birer ferdi olarak nitelendirirken aslında farklılıkların ekonomik saikler içerisinde insan tarafından tercih edilmiş dünyasına ışık tutmaktadır. İnsanın, tercihlerinde kendini konumlandırdığı yer bir sonraki tercihiyle değişebilmekte iken sahip olunan kimliğin hangi tercihe göre izah edileceği belki de post modern dönemden daha sonraki bir zaman dilimini mecbur kılmaktadır.

Yaşanmışlıklar üzerinde insanın muktedir olduğu alanlar göz önüne getirildiğinde değişim sanki kişisellikten bağımsız şekillenmektedir. Bu durumda pratik yaşama müdahale alanında insanın değersizliği söz konusudur. Her şeyi yapan insan ama kendi kimliğine muktedir olamayan da insan. Daha somut şekliyle aciz kalan insan. Acziyetin tek yok edicisi olarak elde kalan sözün değeri ise kimlik algısını farklılaştırmaktadır. Birey kendi sınırlarında özgür olmayı arzularken arayışlarının bir yanında topluma yabancılaşmadan bunu gerçekleştirebilmek ister. Yabancılaşmak, beraberinde yalnızlaşmaya sebep olacaktır. Topluma yabancılaşma bilinç dışı ile bilincin, nesne ile öznenin yarışması demektir (Tolan, 1981: 138). Bu istenmeyen bir durumdur. Din bilim yapıtlarında da yabancılaşma özellikle işlenmektedir (Ergil, 1978: 93). Yabancılaşmadan kurtulmanın bir çaresi olarak söylem dili tercih edilmektedir. Söylem dili yabancılaşmadan toplumsalın içerisinde kalmaya, istemeden istemiş gibi yapmaya ve değişmeden değişmiş gibi göstermeye yaramaktadır. Bu bir özgürlüktür.

Tarihteki pek çok davranış, tutum ve yaklaşımın temel değerleri arasında özgürlük arayışı hep var olmuştur. Özgürlük, özgür düşünce, Hegel'in ifadesiyle "tarihin amacıdır". 21. yüzyılda ise söylemin etkinliği ile beraber özgürlük, neredeyse tamamen bireyin kendi yaşamının her alanında aradığı ve arzuladığı değer olmuştur. Özgürlük, özgür hissetme hali bugünün dünyasında gizliliğin ardına saklanılarak yapılmak istenmektedir. Konuşma dilinde sığınılan terminoloji limanları bir yanda gizli kalabilmeye yardımcı olurken

bireyin kendisine ise özgür hareket etmiş olma hissini vermektedir. Bu daha çok maddi özgürlüğe hizmet ederken öte tarafta ruhun özgürlüğü mutsuz kalmaya devam etmektedir.

Ruhun özgürlüğü için din, geçmişten bu yana temel referans noktalarından birisi olarak gösterilmiştir. Ruh ve beden ilişkisi, dini argümanların üzerinde durduğu ve birbirine uyumlu olmakla mütevelli bir düalizm olarak işlenmiştir. Hegel'e göre geçmişte önemli olan bu düalizmin yerini bugün için öznellik ve nesnellik almıştır (Pinkard, 2010: 153). Hegel, öznellik ve nesnelliğin "bizim" bakış açılarımız olduğunu ve aralarındaki karşıtlığın bizim kendi içimizde barındırdığımız bir karşıtlık olduğunu söyler. Bir birey olarak insanoğlu karşıtlıklardan ve uyumsuzluklardan haz etmeyen, uyum ve mutluluğu arayan bir yapıdadır. Uyumsuzluğun olduğu yerde kaygı, huzursuzluk ve korku oluşmaktadır. Bu durum üstesinden gelinmesi gereken bir durumdur. Çoğu zaman içimizdeki karşıtlıklardan kurtulmak için ya da en azından öyle olduğunu göstermek ve algılanmasını sağlamak için iki olguya başvururuz. Bunlardan birisi amaç, birisi de araç olarak görev yapan iki olgudur. Söylemle birlikte kaygılardan arınmış olunduğu gösterilir ve bu çoğu zaman bireyin amacıdır. Bu amaca giden söylemde ise dini terminoloji önemli bir araç olarak sergilenir.

Kaynakça

Akşin, T. (1999). Söylem üstüne söylemlere dair. *Doğu-Batı Dergisi Yayınları*, *3*, 9-14.

Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*. (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Başkaya, F. (2005). *Kavram sözlüğü: Söylem ve gerçek*. Ankara: Maki Basın Yayın.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu*. (çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bellah, R. N. (2017). İnsan *evriminde din: Eski taş çağından eksen çağına*. (çev. Mete Tunçay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Castells, M. (2006). *Kimliğin g*ücü. (çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cottam, M., Dietz, B., Mastors., E ve Preston, T. (2017). *Siyaset psikolojisine giriş*. (çev. Mesut Şenol). Ankara: BB101 Yayınları.

Crane, D. (2016). Sanat, bilim ve dindeki ödül sistemleri. Bekir Balkız ve Vefa Saygın Ögütle (Ed). *Bilim sosyolojisi incelemeleri* içinde (s. 256-271). Ankara: Doğu- Batı Yayınları.

Çakır, A. (2014). *Söylem analizi: Ne demek istiyorsun?* Konya: Palet Yayınları.

Çelebi, B. (2004). *Erhan Bener: Hayatı, sanatı ve eserleri*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Davie, G. (2005). Din Sosyolojisi. (çev. Halil Aydınalp). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28*, 217- 230.

Dijk, V. (2015). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım. (çev. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). *Söylem ve ideoloji* içinde (s. 15-97). İstanbul: Su Yayınları.

Direk, Z. (2012, 12 Aralık). *Paul Ricoeur ile söyleşi*. Erişim adresi: https://zeynepdirek.wordpress.com/2012/12/12/paul-ricoeur-ile-soylesi.

Duverger, M. (1995). *Siyaset sosyolojisi*. (çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları.

Ergil, D. (1978). Yabancılaşma kuramına ilk katkılar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33(3), 93-108.

Foucault, M. (1987). *Söylemin düzeni*. (çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: Hil Yayınevi.

Gazali. (2015). *İhyau Ulumiddin.* (çev. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi). Ankara: Türk Yazman Eserleri Başkanlığı.

Gottdiener, M. (2005). *Postmodern göstergeler: Maddi kültür ve postmodern yaşam biçimleri*. (çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur). Ankara: İmge Yayınevi.

Gözaydın, İ. ve Gülsoy, Ö. N. (2010). Durkheim sosyolojisinde dinin tarihsel ve güncel olanakları. *Sosyoloji Dergisi*, *3*(21), 1-15.

Habermas, J. (2020). *Söylem etiği.* (çev. Seyit Coşkun). Ankara: Fol Yayınları.

Hadot, P. (2011). *Wittgenstein ve dilin sınırları*. (çev. Murat Erşen). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Heywood, A. (2013). *Siyaset.* Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2015). *Siyasal ideolojiler*. Ankara: Liberte Yayınları.

Kula, T. (2017). El- Muhasibi'ye göre riya'nın insanın olumsuz kişilik yapılanmasına etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(19), 37-49.

Levi-Strauss, C. (1983). *Din ve büyü.* (çev. Ahmet Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.

Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern durum*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Mardin, Ş. (2014). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi*. (çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Marx, K. ve Engels, F. (2007). Din ve ideoloji. Yasin Aktay ve Emin Köktaş (Ed.). *Din sosyolojisi* içinde (s. 121-128). Ankara: Vadi Yayınları.

Mclellan, D. (2012). *İdeoloji*. (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Okutan, B. B. (2017). Tutunmadan tutulmaya kimlik: Mavi gök orda mı?, *The Journal of Humanity and Society, 8*(1), 85-113.

Özer, M. A. (2016). Gazali. Mehmet Akçakaya (Ed). *Türk İslam tarihinde yönetim bilgeleri* içinde (s. 147-204). Ankara: Gazi Kitabevi.

Pinkart, T. (2010). *Hegel*. (çev. Mehmet Barış Albayrak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ricoeur, P. (2013). *Zaman ve anlatı*. (çev. Umut Öksüzan ve Atakan Altınörs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ricoeur, P. (2015). *Zaman ve anlatı-1: Zaman-olayörgüsü- üçlü mimesis* (çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Russell, B. (2003). *Sorgulayan denemeler*. (çev. Nermin Arık). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Turan, M. (2007). Özne ve iktidar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(22), 283-297.

Turner, B. (2000). *Statü.* (çev. Kemal İnal). Ankara: Doruk Yayıncılık.

Turner, B. (1997). *Eşitlik.* (çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Tümer, G. (1994). Genel olarak din. *İslam ansiklopedisi,* c. 9. Ankara: TDV Yayınları.

Tolan, B. (1981). *Çağdaş toplumun bunalımı anomi ve yabancılaşma.* Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yayınevi.